

1. I MANI A NGA SUNGULAKA XIKOXO?

- Munhu un'wana ni un'wana handle ka lava nga ni matirhelo ya xinawu tanihi tikhamphani, mabindzuntwanano (Corporations) kumbe mabindzuxinakulobye (Associations).
- Munhu loyi a nga ni malembe lama nga ehansi ka 21 hi ku velekiwa u fanele ku pfuniwa hi mutswari kumbe muhlayisi wakwe wa xinawu.

2. XANA XIKOXO XI NGA KOXIWA EHENHLA KA MANI?

- Handle ka Mfumo, xi nga endliwa ehenhla ka munhu un'wana ni un'wana, ku katsa ni tikhamphani, mabindzuntwanano, mabindzuxinakulobye, vamasipala kumbe mitlawa yin'wana leyi nga hansi ka ndhawu ya vulawuri bya khoto yo karhi.

3. XANA I MALI MUNI YI NGA KOXIWAKA?

- Mali leyi nga tluliki R7000.
- Loko xikoxo xa wena xi tula R7000 ku ya hi nkoka wa xona, u nga sungula xikoxo xa mali leyi nga ehansi ku va u kota ku xi susumeta ekhoto ya Swikoxo Leswitsongo.

4. XIKOMBISO XA TINXAKA TA MILANDZU LEYI NGA KONGOMISIWAKA ETIKHOTO TA SWIKOXO LESWITSONGO.

- Magoza yo ttherisa mali leyi lombiweke.
- Magoza yo tleketla nhundzu leyi akiweke kunene kumbe swingolongondzwana leswi nkoka wa swona wu nga tluliki R7000.
- Magoza ehenhla ka mutshami wa le ndlwini yo karhi ehansi ka ndhawu ya vulawuri bya khoto yoleyo, ntsena loko nkoka wa mfanelo ya mutshami yoleyo yi nga tluli R7000.
- Magoza lama tekiwaka hikokwalaho ka matsalwa lama kombisaka ku titsandzeka, h.l. hi amukela ku va u ri ni xikweleti kumbe bondo ya yindu laha ntsengo wa kona wu nga tluliki R7000.
- Magoza lama tekiwaka hikokwalaho ka Ntwanano wa Xikweleti laha ntsengo wa kona wu nga tluliki R7000.

5. XANA I TIMHAKA TIHI LETI NGA KATSIWIKI EKHOTO YA NDHAWU YA VULAWURI BYO KARHI?

- Swikoxo leswi tlulaka R7000 ku ya hi nkoka wa swona.
- Swikoxo leswi endliwaka ehenhla ka Mfumo.
- Swikoxo leswi endliwaka ehenhla ka nyiketo wa matimba ya vylawuri bya ndzhaka (rifa) swa nkarhinyana kumbe ku cincana ka timfanelo.
- Swikoxo swo twisiwa ku vava hikokwalaho ko onhiwa vito, ku hehliwa swi nga ri enawini, ku khotsiwa swi nga fanelanga, ku pfalleriwa ejele hi xihoxo, ku dyohisa na ku tsan'wa xitshembiso xa vakati.
- Swikoxo swo hangalasa vukati.
- Swikoxo leswi fambelanaka ni ntiyiso wa tsalwa ro phakela ndzhaka (wili).
- Swikoxo leswi fambelanaka ni xiyimo xa munhu mayelana ni xiyimo xa miehleketo yakwe.
- Swikoxo leswi endliwaka hi xikongomelo xo riheriwa hi swo karhi ematshan'weni yo hakeriwa mali yo n'wi riha ku va a twisiwile ku vava, handle ka xikoxo xa nandzu lowu susumetaka ta ku cincana ka nhundzu yo akiwa kumbe swingolongondzwana leswi nkoka wa swona wu nga tluliki R7000.

6. XANA WA BOHEKA KU SUNGULA NANDZU WA WENA EKHOTO YA SWIKOXO LESWITSONGO?

- E-e, u nga ha hlawula loko u lava ku sungula xikoxo xa wena eTikhoto ta Swikoxo Leswitsongo kumbe khoto yin'wana ni yin'wana leyi nga ni matimba yo endla tano.

7. VUYIMERI BYA XINAWU

- Ku yimeriwa hi gqweta kumbe gqwetankulu ekhoto a swi pfumeleriwi. Hambiswiritano, u nga ha kuma switsundzuxo ku suka eka gqweta leri u nga ta ri hakela hi wexe.
- Vapfuni va xinawu na vabalana va Tikhoto ta Swikoxo Leswitsongo vat a ku pfuna handle ko hakela hambi yi ri peni ya mhamba.

8. RIRIMI

- Ririmi rin'wana ni rin'wana ra ximfumo ra Afrika-Dzonga ri nga tirhisiwa ekhoto.

- Ku lulamisa ntloki swi nga endliwa hi ku pfuniwa hi mabalana wa khoto siku ro nyikiwa ka vumbhoni ri nga si fika loko byi fanele ku nyikiwa hi ririmi leri un'wana wa swirho swa ntlawa lowu khumbekaka a nga tivi ririmi leri nga ta tirhisiwa hi siku leri.

9. MASUNGULELO YA XIKOXO

- Tihlanganise ni ntlawa lowu u wu mangalelaka (munhu loyi u sungulaka magoza ya xinawu ehenhla ka yena), ku nga ha va ku ya eka yena hi xiviri, ku n'wi bela riqingho kumbe hi ku tsala kunene, kutani u va kombela ku enetisa xikoxo xa wena.
  - Loko ntlawa lowu mangaleriweke wu nga enetisa xikoxo xa wena, va rhumele xikoxo xo tsariwa leri kombisaka timhaka ta nkoka leti xikoxo lexi xi endliwaka hikwalaho ka tona kun'we ni ntsengo lowu u wu lavaka. Nyika ntlawa lowu u wu mangalelaka 14 wa masiku ku ku lulamisela timfanelo ta xikoxo xa wena ku sukela hi siku leri u amukeleke papila ra vona ro ku tshembisa ku endla tano.
  - Heleketa xikoxo xo tsariwa hi ku va yisela kunene kumbe hi poso yo rhijisitariwa eka ntlawa lowu u wu mangaleleke.
  - Endzhaku ka 14 wa masiku, u fanele u ya eka mabalana wa khoto hi wexe kun'we ni vumbhoni lebyi kombaka leswaku hakunene u va nyiketile papila ra xilondzo lexi.
  - Vumbhoni byo koxa byo tsariwa kunene lebyi kombisaka leswaku xikoxo xexo xi fikisiwile, tanihi xilipi xa hofisi ya poso.
  - Kontiraka yin'wana ni yin'wana kumbe vumbhoni byin'wana lebyi fambelanaka ni leswi xikoxo xi kongomisiweke eka xona.
  - Mavito hi xitalo na adirese (tiadirese ta le kaya na le ntirhweni loko ti ri kona) na nomboro ya riqingho ra ntlawa lowu mangaleriweke.
  - Mabalana wa khoto na mupfuni wa xinawu va ta kambisasa matsalwa ya wena wa tlhela va ku pfuneta ku tsala masamanisi.
  - Mabalana wa khoto u ta ku tivisa hi ta siku na nkarhi wa ku tengiwa ka nandzu lowu.
  - Mabalana wa khoto u ta humesa masamanisi a ku nyika wona.
  - U nga yisela ntlawa lowu u wu mangaleleke masamanisi hi wexe (Ringeta ku kuma rhisiti leri kombisaka ku amukeriwa ka masamanisi lama).
  - U nga yisa masamanisi lama kun'we ni timali leti koxeriweke vukorhokeri bya Mulondzi wa swikweleti (Xerifi) eka Xerifi ya xifundza lexi ntlawa lowu mangaleriweke wu kumaka kona vukorhokeri bya muxaka lowu.
  - Laha Xerifi a endleke vukorhokeri bya muxaka lowu, wena u fanele u kuma khopi yo tsariwa laha a tiyisisaka leswaku u ku nyikile vukorhokeri byebyo siku ro senga nandzu lowu ri nga si fika.
  - Veka kontiraka, matsalwa kumbe vumbhoni lebyi fambelanaka ni xikoxo laha u nga ta hatla u swi kuma.
  - Tivisa timbhoni ta wena hi ta siku na nkarhi lowu nandzu lowu wu nga ta sengiwa ha wona, kutani u lulamisa na vona leswaku va va kona ekhoto hi siku na nkarhi lowu vekiweke.
- ### 10. MAGOZA LAMA NGA HUMELAKA ENDZHAKU KA LOKO NTLAWA LOWU KOXIWAKA WU AMUKERILE MASAMANISI
- A nga lulamisela Mukoxi timfanelo ta yena ta xikoxo xexo.
  - A nga yisa xikombelo xo tsariwa mayelana ni vutiyimeleri na vuxokoxoko bya leswi a tiyelaka ku endla tano eka mabalana wa khoto kutani a tlhela a rhumela eka mabalana wa khoto.
  - A nga tlhela na yena a koxa swo karhi hi ndlela ya xitatimendhe xo tsariwa ku ya hi vuxokoxoko lebyi andlariweke eka masamanisi yalawa kutani a xi rhumela eka mabalana wa khoto.
  - Hambiloko xikombelo kumbe xikoxo ehenhla ka lexi nyikiweke xi endliwile, mhaka ya ku tengiwa ka nandzu lowu ekhoto yi fanele ku ya emahlweni.

KHOTO YA SWIKOXO

Leswitsongo

11. XANA U ENDLA YINI LOKO NTLAWA LOWU U WU MANGALELEKE SE WU ENETISILE XIKOXO XA WENA NANDZU WU NGA SI TENGIWA?

- N'wi nyike rhisiti.
- Tivisa matsalana wa khoto xikan'wekan'we leswaku xikoxo xa wena xi tshamisisiwile hikokwalaho a wu nge he yisi nandzu lowu emahlweni ka khoto.

12. XANA KU HUMELELA YINI LOKO NTLAWA LOWU MANGALERIWEKE WU NGA ENETISI XIKOXO XA WENA?

- U fanele ku tisonakarisisa ekhoto hi xiviri.
- Vona leswaku u ni matsalwa hinkwawo lama fambelanaka ni xikoxo lexi.
- Vona leswaku timbhoni ta wena hinkwato ti kona.
- Vona leswaku u ni vumbhoni byo tsariwa lebyi kombisaka leswaku ntlawa lowu mangaleriweke wu amukerile masamanisi.
- Mafambiselo ya timhaka ta khoto i ya nkamafundzha ya tlhela ya olova.
- Tiyisisa leswaku u ni tidokumente hinkwato leti xikoxo xa wena endleriwaka ehenhla ka tona.
- Tiyisisa leswaku timbhoni ta wena hinkwato ti kona.
- Tiyisisa leswaku u ni vumbhoni byo tsariwa bya ku ri masamanisi ya yisiwile eka lava u jamelanaka na vona.
- Ku hava gqwetankulu kumbe gqweta leri faneleke ku tisonakarisisa ekhoto hi ndlela yo ku yimela.
- Khomixinari wa khoto u ta ku kombela ku andlala mhaka ya wena. Andlala mhaka ya wena hi vutalo ni nkhaqato hilaha swi kotekaka hakona.
- Hlamula swivutiso swa Khomixinari kutani u tlhela u humesa vumbhoni (matsalwa lama fambelanaka ni xikoxo).
- Nkonaniso exikarhi ka mintlawe leyi mangalelaneke a wu pumeleriwi. Hambiswiritano, hi ku pfumeleriwa hi Khomixinari u nga ha vutisa swivutiso swa karhi eka ntlawa lowu u wu mangaleleke.
- Yingisela kahle leswi hlamuseriwaka hi ntlawa lowu u wu mangaleleke kutani u hlamusela Khomixinari vuxokoxoko byin'wana ni byin'wana lebyi u tshembaka leswaku a byi hundzisiwangi kahle.
- Endzhaku kaloko Khomixinari a ku yingiserile, a yingiserile na ntlawa lowu u wu mangaleleke na timbhoni leti nga vaka ti vitaniwile, khoto yi nga tivisa vuahluri bya kona.
- Khomixinari a nga tlhela a tivisa leswaku vuahluri lebyi nyikiweke byi ta tlhela byi nyikiwa hi ndlela yo tsariwa endzhaku ka nkarhinyana.
- Ku hava aphili leyi nga endliwa ehenhla ka vuahluri kumbe xileriso xa khoto.

- Magoza lama tekiweke hi khoto ya nga hundziseriwa eKhoto ya le Henhla ku ya kambisisiwa ku ya hi swivangelo swinharhu leswi landzelaka:
- Ku pfumaleka ka vufambisi bya xinawu eka ndhawu yoleyo.
- Ku navela ko karhi ehenhla ka mhaka leyi, mboyamelathelori'we, maendleo ya vukanganyisi kumbe manyala lama nga vaka ma endliwile hi Khomixinari na Swihoxo leswikulu leswi endliweke mayelana ni mafambiselo ya nandzu lowu.

12.1 Loko vuahluri byi nga tshika byi nga yimi na wena

- Vuahluri bya khoto hi byona byo hetelela, handle ka loko ko va ni swivangelo swo karhi leswi lavaka nkambisiso.
- Lulamisa timfanelo tin'wana ni tin'wana leti lerisiweke ku va u ti endla hi khoto. Mitsengo leyi swi tvekeka leswaku yi nga hakeriwa hi leyi fambelanaka ni timali leti hakeriweke Xerifi.
- Landzelela swiboho swa khoto.

12.2 Loko vuahluri byi nga tshika byi yimile na wena

- Ntlawa lowu mangaleriweke wu fanele wu hakela mali yin'wana ni yin'wana hi ku landza vuahluri loko va ri na yona. Xikan'wekan'we tsala rhisiti leyi kombisaka leswaku u amukerile mali yoleyo hi xihatla.
- Loko ntlawa lowu mangaleriweke wo ka wu nga tikombi ku va wu xaxamela ni vuahluri hi xihatla, khoto yi ta lavisisa hi ta matshamelo ya swa timali ta ntlawa lowu kutani va kumisisa ndlela leyi wu nga ta tshamisisa xikweleti xa vuahluri na mali yin'wana ni yin'wana leyi tirhisiweke hikokwalaho ka nandzu lowu kutani va endla xikombelo xo tsariwa xa ku riha mali leyi.

12.4.3 Loko mukoloti wa vuahluri a hluleka ku xaxamela ni vuahluri kumbe xileriso xa Khoto

- Loko mukoloti wa vuahluri a hluleka ku xaxamela ni vuahluri lebyi, kumbe Khoto ya Swikweleti Leswitsongo laha u lavaka ku susumeta leswaku u hakeriwa xikweleti xa vuahluri kumbe xileriso lexi nyikiweke, mhaka leyi yi hundziseriwa eka Majisitarata wa Khoto na maendleo ya ku humelerisa vuahluri lebyi, tani hilaha swi lerisiweke hakona eka Nawu wa Majisitarata wa no. 32 wa 1944. Swi kahle ku tirhisa vuyimeri bya xinawu ku ya hi maendleo lama.

Sungula xikoxo xa wena n'wini!

SWA NKOKA

- Xitsariwa lexi xi ku tivisa ntsena hi ta magoza lama faneleke ku tekiwa mayelana ni masungulelo ya nandzu eKhoto ya Swikoxo Leswitsongo.
- Loko u lava mpfuno hi tlhelo ra timhaka tin'wana hinkwato, adirese na nomboro ya riqingho ra mabalana wa Khoto ya Swikweleti Leswitsongo, wu nga kumeka ku suka eka Hofisi ya Majisitarata wa ndhawu ya ka n'wina.

Issued by Public Education and Communication,
Department of Justice and Constitutional Development.
Private Bag X81, Pretoria, 0001

the doj & cd

Department:
Justice and Constitutional Development
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA